OVER HET BOEK JOB

DOOR

DR H. TH. OBBINK

Hoogleeraar te Utrecht

H. J. PARIS — AMSTERDAM MCMXXXV

In korteren vorm is de inhoud van dit boekje vroeger verschenen in het Algemeen Weekblad. Ook ontbraken daar de vrij talrijke aanhalingen uit het boek Job, die de lectuur vergemakkelijken en veraangenamen. Waar ik op veler verlangen de in het Algemeen Weekblad verschenen artikelen nu gebundeld laat verschijnen, meende ik goed te doen, vooral voor hen die mijn verkorte vertaling niet bij de hand hebben, op de citaten uit het boek Job niet al te zuinig te moeten zijn. Maar ook daar, waar geen citaten worden aangehaald, ligt toch overal de tekst mijner vertaling ten grondslag. *O.*

INHOUD

	Bldz.
INLEIDING	1
PROLOOG	2
HFDST. 3—7	5
HFDST. 8—10	10
HFDST. 11—14	13
HFDST. 15—18	17
HFDST. 19—21	21
HFDST. 22—24	26
HFDST. 25—27	29
HFDST. 28	34
HFDST. 29—31	38
HFDST. 32—37	41
HFDST. 38—40	47
HFDST. 39 : 36—42 : 6	50
EPILOOG	52
SLOT	53

INLEIDING

Het boek Job is een der belangrijkste boeken van het Oude Testament. Ten eerste om de voortdurende actualiteit der vragen die er in worden besproken en ten tweede om de ongeremde openhartigheid waarmee dat geschiedt. Om de in dit boek besproken vragen in hun waren aard te kunnen zien, moeten we het milieu kennen waarin die vragen opkwamen. Het Oude Testament houdt weinig of geen rekening met een hiernamaals. De vergeldingsgedachte, die diep in het menschelijk hart ligt, moet dus hier op aarde bevrediging vinden. De doorloopende toon van het Oude Testament is dan ook: het gaat in dit leven de vromen goed en de goddeloozen slecht. Aan Israël wordt het houden van Gods geboden ingescherpt „op dat gij lang leeft in het land dat God u geeft". Het heele Richterenboek is er een voorbeeld van: Zoolang Israël Gods wegen houdt, gaat het goed; als 't de wegen Gods verlaat, dan komen vijanden om 't volk te verdelgen. Ook voor 't individueele leven geldt dat. Maar die theorie botst met de dagelijksche ervaring. Er zijn vromen die het slecht en goddeloozen die 't goed gaat. In een sfeer waar het hiernamaals geen rol van beteekenis heeft, is dat een ontstellend feit. Dat feit heeft veel Oudtestamentische vromen bezig gehouden (Ps. 73). Het is ook het probleem

dat in het boek Job wordt behandeld. En doordat hier niet één man zijn meening zegt, maar de schrijver van het boek Job de vijf sprekers ieder hun eigen meening laat zeggen, wordt hier het probleem van alle kanten belicht. De opzet is meesterlijk; de vier „vrienden" vertegenwoordigen de traditioneele orthodoxe meening: wien 't slecht gaat die is slecht, want God vergeldt een ieder rechtvaardig. En Job representeert den *lijder*, die niet uit een theorie maar uit de bittere ervaring spreekt. Leer en leven staan in dit boek scherp tegenover elkaar en — botsen.

PROLOOG

Hoofdstuk 1 : 1 tot 2 : 10 en 42 : 10—17 vormen het in proza geschreven historisch „raam" waarin de dichter van het boek Job zijn gedicht heeft gevat. Dit „raam" vormt een zelfstandig verhaal dat men, met overslaan van de dichterlijke stukken, als één gesloten verhaal kan lezen, het verhaal van een lijder, die, ondanks zijn zware lijden, God geen verwijten maakt, maar alles geduldig uit Gods hand ontvangt, waarvoor God hem dan ook aan het einde in zijn ouden glorieuzen staat herstelt. Dat verhaal past geheel in de oude beschouwingswijze, dat het de vromen in deze wereld goed gaat en de goddeloozen slecht en dat zij, die in ongeluk en ellende verkeeren, daarin een bewijs hebben te zien van Gods toorn tegen hun zonde. Deze beschouwingswijze komt in de Babylonische literatuur nog veel scherper uit; daar zal de mensch, wien ziekte of leed overkomt, een bewijs zien, dat hij op een of andere wijze onbewust iets verkeerds heeft gedaan, waarvoor hij nu wordt gestraft, en dan bidt de lijder tot de godheid: maak mij bekend waarin ik gezondigd heb! Deze voorstelling werd ook in oud-Israël gehuldigd, zoodat het bestaan van

zoo'n oud verhaal niets verwonderlijks heeft. Of dat verhaal alleen mondeling was overgeleverd of dat het ook schriftelijk was gefixeerd, weten wij niet en doet er ook weinig toe. Vast staat in elk geval dat in den tijd, toen het boek Job werd geschreven zooals wij het hebben, de figuur van Job bekend was als die van een vrome uit den ouden tijd (Ezech. 14 : 14. 20). Merkwaardig is ook, dat in dit historisch raam (proloog en epiloog) de naam voor God (Heer) anders luidt dan in de rest van het boek (God). In hfdst. 12 : 9 wordt ook de naam Heer gebruikt, maar in dat vers zitten moeilijkheden. Dat oude verhaal dient dus blijkbaar tot stramien voor den dichter van het boek Job.

Daardoor krijgt de dichter al dadelijk een geweldigen opzet voor zijn geschrift. Immers de proloog verplaatst ons in den hemel, waar de Heer beraadslaagt met de „hemelingen". En van wat daar beraadslaagd wordt, hangt het gebeuren op aarde af. Het gebeuren op aarde is dus secundair; het heeft geen eigen en zelfstandige waarde, maar kan alleen worden begrepen vanuit de hemelsche sfeer. Ook deze gedachte is het oude Oosten gemeenzaam. Reeds de Babyloniër wist het: hier gebeurt niets wat niet in den raad der goden is beslist. De Babyloniërs lezen zelfs den wil der goden uit de sterren af, want de sterrenstand heet er „hemelschrift" (der goden). In Israël was sterrenwichelarij verboden, maar des te dieper was de vrome Israëliet overtuigd dat God alle dingen bestuurt en dat het leven van volken en menschen in Gods hand is.

Tot den geweldigen opzet van het verhaal behoort ook dit, dat noch Job, noch zijn vrienden iets weten van wat er in den hemel gebeurt. Wisten ze dat wel, dan viel de bodem onder hun discussies weg. Maar ze zijn er onwetend

van dat God aan den Satan toestemming gaf Job te plagen en zoo blijft hun dus de bijzondere oorzaak van Jobs lijden verborgen. Zoowel Job als zijn vrienden moeten met de gewone, hun beschikbare gegevens die oorzaak opsporen. Maar de lezer is gewaarschuwd. De schrijver laat hem, door den proloog, achter de schermen kijken, en zoo heeft de lezer van meet af een maatstaf in de hand voor de beoordeeling van de gesprekken tusschen Job en zijn vrienden. In den proloog wonen wij een gesprek bij tusschen God en de hemelbewoners, waar ook de Satan tegenwoordig is.

Als God Jobs vroomheid prijst, zegt de Satan: 't Mocht wat! Job kan licht vroom zijn! Hij heeft het zoo goed in de wereld; hij heeft zich geen zorgen te maken voor dit of dat, en hij weet wel dat gij hem de hand boven 't hoofd houdt: 't is niets dan oogendienarij. Maar trek uw hand eens van hem af, dan zult ge wat anders zien!

Satan is wereldwijs; hij weet wel hoe 't hier op aarde toegaat, en hoeveel vroomheid in den grond niets is dan eigenbaat en zelfzucht. Als de menschen 't zoo goed hebben dan gaat 't vroom zijn hun gemakkelijk af, dan zorgen ze wel met hun hemelschen Verzorger op goeden voet te blijven! Neem 't hun eens af, dan zult ge wat zien! En 't wòrdt Job afgenomen: zijn zonen en dochters, zijn vee en zijn tenten tot zijn gezondheid toe. Hij hield niets over dan een scherf om zijn jeukende huid te krabben. En Satan kijkt grijnzend toe en wacht tot Job naar den raad van zijn vrouw God zou vloeken. En nu blijkt, dat Job niet door zijn voorspoed is vroom geworden en niet door tegenspoed zijn vertrouwen op God los laat: zouden wij het goede van God aannemen en het kwade niet?

„Beter benijd dan beklaagd" zegt een spreekwoord. En

een ander spreekwoord zegt: „Vrienden in den nood, honderd in een lood". En al oordeelt de Prediker dat het beter is te gaan in een klaaghuis dan in een huis der vreugde — een feit is het dat menschen die in nood zitten, meestal niet te klagen hebben over overvloed van deelneming en hartelijkheid. Gelukkig, Job heeft vrinden. En goede vrinden ook, want zoodra ze vernemen dat hun vriend Job in de ellende zit, dan steken ze de hoofden bijeen en besluiten met hun drieën hem te bezoeken „om hem te beklagen en te troosten". Van verre zien ze al hoe erg het is; ze schrikken er van en als ze bij hem komen, kunnen ze van ontzetting geen woord uitbrengen, maar zitten „zeven dagen en zeven nachten" sprakeloos neer. Dat „zeven" is natuurlijk niet letterlijk te nemen. (Zeven beduidt in de taal van 't Oosten: zeer lang, of ook: zeer groot, of: zeer hevig of zelfs: volkomen. Het duidt aan iets in den hoogsten graad. De Babylonische wereldkaart bevat zeven landen. Ze kennen niet alle landen, daarom noemen ze er zeven, d.w.z. *alle* landen. En de zon wordt er afgebeeld met zeven (of een veelvoud van zeven) stralen, d.w.z.: ze verlicht de heele wereld. Dat ook in Israël die beteekenis van het getal zeven bekend was, blijkt uit het O. T. Om geheel rein te worden, moet de melaatsche zich zeven maal wasschen in de Jordaan. En een zevenjarige hongersnood beteekent óók: een zeer hevige hongersnood. Zeven maal of zeventig maal zeven maal vergeven beteekent: volkomen vergeven, enz.

HFDST. 3—7

En dan begint Job te spreken. Die stilte rondom die vier mannen wordt ondragelijk. En nu is 't niet meer de stille overgegevenheid van eerst; 't is ook niet een vloeken

van God, maar een uitbarsting van smart over het ondragelijk leed: ik wou dat ik dood was! En nu komt (3 : 20—26) in zijn klacht dat bittere raadsel voor den dag, dat alle eeuwen door zich herhaalt: Waarom toch mogen menschen, voor wie 't leven een marteling is, niet sterven? Ze zijn zichzelf en de anderen tot last; de dood zou een verlossing zijn. Waarvoor toch dat rekken van een leven dat geen leven meer is? Anderen, die niet gemist kunnen worden, wier heengaan niet minder is dan een debacle voor wie achterblijven, worden weggerukt in de kracht van 't leven. En deze stakkers, die bidden om verlossing uit 't lijden, worden gepijnigd, jaren lang. Waarom toch?

Verga de dag waarop ik geboren ben,
de nacht welke zeide: het is een jongen! (3 : 3)
Waarom ben ik niet bij mijne geboorte gestorven,
waarom gaf ik niet den geest toen ik het levenslicht zag? (11)
Waarom geeft hij den rampspoedige het licht
en het leven aan de bekommerden van hart,
die tevergeefs wachten op den dood,
die er naar graven als naar schatten;
die met vreugde denken aan den grafsteen
en zich zouden verheugen als zij den dood vonden? (20—22)

Nu komt de eerste „trooster" los. Hij heeft Job laten uitspreken en zich behoorlijk geërgerd over zooveel naïveteit. Heeft Job er dan nooit over nagedacht wáár eigenlijk de oorzaak van zijn lijden zit? Of is hij te trotsch om zijn schuld te belijden? 't Is toch duidelijk, en een kind weet het, dat God nooit iemand onschuldig laat lijden! Hoe kan Job dan net doen alsof het hem overkomen leed zoo raadselachtig is. En Elifaz acht het gelukkig dat hij in staat is Job uit den droom te helpen en dat hij hem kan troosten door hem aan te raden de hand in eigen

boezem te steken. Maar Job, zegt hij, hoe kun je zòò praten! Vroeger, als anderen in nood waren, had je woorden genoeg, en nu 't jezelf treft, nu ben je verschrikt en radeloos.

Immers gijzelf hebt velen vermaand,
gij hebt slappe handen gesterkt,
uwe woorden hebben struikelenden opgericht,
gebogen knieën hebt gij bevestigd.
Maar nu overkomt het ú, en gij zijt mismoedig;
het treft ú, en gij zijt verschrikt!

Op uwe godsvrucht berustte immers uw vertrouwen,
op uwe vroomheid uwe verwachting?
Gedenk toch: wie kwam ooit onschuldig om,
waar werden oprechten verdelgd? (4 : 3—7).

Kom, je hebt immers altijd geloofd, dat je vroomheid zoo'n groote steun in je leven was; je weet toch net zoo goed als wij dat niemand onschuldig omkomt en dat wie wind zaait, storm zal oogsten? Je hebt dat geloof toch niet verloren?

Laat ik je eens wat zeggen (en nu wordt Elifaz plechtig en gaat fluisterend-geheimzinnig spreken): ik heb kortgeleden een vizioen gehad, een godsopenbaring en een stem zei tot mij, dat niemand voor God rechtvaardig is, zelfs de engelen niet.

is ooit eenig mensch voor God rechtvaardig,
is iemand voor zijn Schepper rein?
zelfs op zijne dienaren vertrouwt hij niet,
bij zijne engelen vindt hij dwaling;
hoeveel te meer bij de bewoners van leemen hutten,
welker grondslag op stof is gebouwd! (4 : 17—19).

Elifaz is een kiesch man. Hij zegt niet met ronde

woorden dat Job zijn leed zichzelf op den hals heeft gehaald, (dat komt straks pas, als Job weigert zich op die manier te laten „troosten"). Maar wèl zegt hij nadrukkelijk (5 : 27): neem dat ter harte! En in zijn woorden (hfdst. 5) over de wijzen die in hun arglistigheid gevangen worden, ligt de bedoeling duidelijk genoeg.

Job is een ootmoedig man. Troost kan hij uit den woordenstroom van Elifaz niet hebben geput. Ook heeft de hooghartigheid van dezen „trooster" hem wel gehinderd; toch begint hij met toe te geven, dat hij ondoordachte dingen heeft gezegd, maar voert als verontschuldiging aan dat zijn lijden ook zoo ondraaglijk is. Job is in een toestand die voor een dergelijk theologisch gesprek ongeschikt maakt; de harde werkelijkheid botst met welke verstandelijke redeneeringen ook. Zijn vrienden hebben niet begrepen hoe erg het is, en dat Jobs hoofd er niet naar staat een theologisch dispuut te voeren. Job herhaalt 't nog eens, hij schreeuwt het uit: Waarom neemt God mij niet weg! Of: als ik ten einde toe verdraag, welke troost wacht mij dan? En hij zegt ronduit: aan jullie woorden heb ik niets, ze raken niet tot de diepte van lijden en smart, waarin God mij heeft gestort. *Mijn* woorden zijn geboren uit radeloosheid, jullie zien mij als een interessant object voor theologische discussie over Gods rechtvaardigheid. Zeg mij liever met ronde woorden, wàt ik dan wel heb misdaan dat ik zóó moet lijden, dan weet ik tenminste, waaraan mij te houden. 't Is dus 't eeuwenoude conflict: wij menschen trachten door te dringen in de motieven van Gods doen, en kiezen voor zoo'n gelegenheid de ongelukkigst denkbare positie: een levensconflict. En dan ervaren we tot onze verbazing, dat onze verstandige woorden langs den geweldigen ernst van 't leven

heengaan en in 't gunstigste geval: verwaaien in den wind.

Terwijl Job Elifaz antwoordt, verheft zich de lichaamspijn met vernieuwde kracht en keert hij in eens terug tot zijn eigen lijden, dat ondraaglijk is, terwijl hij ook den troost van het hiernamaals mist en nu verheft hij in radeloosheid zijn stem tegen God zelf en durft dingen zeggen, waarvan de drie vrienden stellig hevig zijn geschrokken. Hij roept God ter verantwoording: laat mij met rust; gij hebt mij nu lang genoeg geplaagd; bovendien duurt het niet lang meer of ik bezwijk, dan kunt gij mij niet meer kwellen.

Daarom zal ik mijn mond niet weerhouden,
ik zal spreken — met al de bitterheid mijner ziel!
Ben ik een zee of een draak
dat gij een wacht over mij stelt?
Als ik zeide: mijn sponde zal mij troosten,
mijn bed zal mijn jammer verzachten —
dan verschriktet gij mij met droomen,
en ontsteldet mij met gezichten;
zoodat ik verworging zou kiezen
en den dood boven deze smarten.
Wat is de mensch, dat gij hem zoo hoog stelt,
om acht op hem te slaan,
hem elken morgen te zoeken
en ieder oogenblik te beproeven?
Wanneer zult gij uw oog van mij afwenden
en mij een oogenblik met rust laten?
heb ik gezondigd, wat zal ik dan doen,
gij Menschenbespieder, die uwe pijlen op mij richt?
waarom vergeeft gij mijn misdrijf niet
en gaat gij niet aan mijn schuld voorbij?
want welhaast leg ik mij neer in het stof;
zoekt gij mij dan, zoo ben ik niet meer. (7 : 11—21)

Dit is een geweldig woord, dat een mensch tot God

zegt: Laat mij met rust! Plaag mij niet langer! Niet als een bede, maar als een bevel, haast als een snauw. 't Is voor theologisch geverseerde menschen om van te schrikken, 't klinkt godslasterlijk zoo tot God te durven spreken. Dat is juist het geweldige in het boek Job, dat de schrijver het aandurft den lijder, zelfs den geloovigen lijder zich niet te laten verschuilen achter traditioneele gelatenheid, maar zijn ziel het binnenste buiten te laten keeren en de geheimste gedachten te openbaren. 'k Geloof ook niet, dat het zonde is, dat de mensch zijn vuist balt tegen God als zijn hart opstandig is. 't Is veeleer zonde in zoo'n geval met een paar temige, kwasi-vrome gebedsformules voor God te verschijnen en zijn gebalde vuisten in den zak te houden uit vrees dat God ze zal zien. En als dat niet zondig is, dom is het zeker. God ziet die innerlijke opstandigheid wel dwars door onze vrome woorden heen. En bovendien: God is voor onze gebalde vuisten niet bang.

HFDST. 8—10

Zoo kras als in hfdst. 7 heeft Job nog niet gesproken. Er zat animositeit in zijn hevige taal en de drie vrienden hebben hem met ontzetting zulke schrikkelijke dingen hooren zeggen. Nu wordt het ook Bildad te machtig en hij komt Elifaz ter hulp om Job van 't onbehoorlijke van zijn taal te overtuigen. Bildads geprikkeldheid komt duidelijk uit in zijn woorden. Hij noemt Jobs woorden „hevige wind" en gaat zelfs zoover van toespelingen te maken op 't lot van Jobs kinderen, die hun ondergang wel zullen hebben verdiend, en hij raadt Job aan nog tijdig God om genade te smeeken, opdat hij aan 't ergste nog ontkome.

Toen antwoordde Bildad en zeide:
Hoelang zult gij alzoo spreken,
en zullen uwe woorden zijn als een hevige wind?
Zou God het recht buigen,
de Almachtige de gerechtigheid?
Indien uwe kinderen tegen hem hebben gezondigd,
dan heeft hij hen aan hun boosheid overgegeven.
Maar indien gij u tot God wendt
en den Almachtige om genade smeekt,
indien gij rein en oprecht zijt,
zoo zal hij naar recht uwe woning herstellen;
dan is uw vorige staat wel droevig,
maar uw toekomstig lot zal heerlijk zijn. (8 : 1 - 7)

En dan adstrueert hij zijn toespraak door een herhaling van wat Elifaz ook al had gezegd: een beroep op de oude leer, die door ieder verstandig en geloovig mensch wordt aanvaard: dat de goddeloozen vergaan en dat het de vromen wèlgaat. Het is altijd het lot van de vrome traditie geweest, dat ze haar kracht put uit eindelooze herhaling van dezelfde gemeenplaatsen. Als één keer zeggen niet genoeg is, dan zegt men het driemaal, en wie 't dan nog niet gelooft, die is niet te helpen. Dat de goddeloozen te gronde gaan, was de algemeen geldende opvatting, en deze opvatting werd zoo vaak en zoo hevig herhaald, dat men niet eens opmerkte dat ze niet klopt op de werkelijkheid, totdat men stuit op een geval als dat van Job, waar de oude leer en de nieuwe werkelijkheid zoo hevig botsen, dat niemand er schouderophalend aan kan voorbijgaan, een conflict, dat zich ook in de ziel van den modernen mensch in al zijn hevigheid kan afspelen.

Nu gaat het spannen. Bildad heeft God de Almachtige genoemd, wat Job geen oogenblik heeft betwijfeld. Daarom zal Job nog eens heel duidelijk zeggen waar 't om gaat:

niet om Gods almacht, want die is niet in het geding, maar om Gods rechtvaardigheid. Job weet heel goed dat hij in een twistgesprek met God aan 't kortste eind zou trekken, want „nooit heeft een mensch gelijk tegenover God" en Job weet dus in welke gevaarlijke positie hij zich bevindt, maar 't kan hem niet meer schelen of hij er bij te gronde gaat, en opnieuw wendt hij zich rechtstreeks tot God en doet Hem de bitterste verwijten.

Voorwaar, ik weet dat het zoo is:
nooit heeft een mensch gelijk tegenover God!
wanneer een mensch met hem wil twisten,
moet hij zwijgen op duizend vragen.
Hoe zou ik hem dan antwoorden,
hoe zou ik woorden tegen hem vinden?
ofschoon onschuldig, ik zou mij niet kunnen verdedigen,
maar ik zou mijn rechter om genade moeten smeeken.
ofschoon onschuldig, ik zou veroordeeld worden;
hoewel ik gelijk heb, hij zou mij ongelijk geven —
(9 : 2, 3, 14, 15, 20)

En in zijn hartstochtelijke uitingen merkt hij niet eens dat hij zichzelf tegenspreekt, door eerst (9 : 28) tot God te zeggen: ik weet dat gij mij niet voor onschuldig houdt, en enkele regels verder (10 : 7): hoewel gij weet dat ik niet schuldig ben. Maar gij o God hebt op mij geloerd of gij ook iets bezwarends tegen mij kondet vinden, maar uw plan — schuldig of onschuldig — om mij te veroordeelen stond reeds van te voren vast.

Eerst hebben uw handen mij gevormd en toebereid;
toen wenddet gij u, om mij te verdelgen!
gij schonkt mij leven en levenskracht
en bewaaktet mijn adem,
doch heimelijk beraamdet gij uw plan!

Nú weet ik wat uw toeleg was:
uitzien of ik zondigde,
mij niet vrijspreken van schuld;
was ik schuldig — wee mij!
was ik onschuldig, nochtans mocht ik het hoofd niet opheffen
verhief ik het, als een leeuw zoudt gij mij jagen,
mij opnieuw uwe macht toonen,
steeds nieuwe getuigen tegen mij roepen,
nieuwen wrok tegen mij voeden! (10 : 8 - 17)

't Is gedurfde taal, zeker, maar 't is eerlijke taal. Hoe kan een mensch tegen God zòò spreken? Job spreekt in zijn radeloosheid uit, wat tallooze menschen, die in den draaikolk van 't leven zijn geraakt, denken, maar niet durven zeggen omdat hun theologie, hun stelsel hun dat belet. En wij moeten dankbaar zijn dat er tenminste èèn man is geweest die van zijn hart geen moordkuil maakte, maar in diepe menschelijkheid zich bloot gaf voor God en menschen. Zelden ligt een menschenhart zòò bloot als bij dezen lijder.

HFDST 11—14

De drie vrienden van Job zijn bezonnen menschen. In alles. Ze gedragen zich correct. Ze vallen elkaar niet in de rede, maar spreken bij beurten zooals 't hoort. Eerst de oudste, Elifaz. Dan op een na de oudste, Bildad. En de jongste heeft zijn beurt afgewacht, zooals 't behoort. Maar ook hierin zijn zij bezonnen, dat ze zich niet zoomaar door een hartstochtelijke uitbarsting van Job laten beïnvloeden om de van de vaderen overgeleverde leer te gaan wantrouwen. Ze zijn opgegroeid bij bepaalde geloofsstellingen, godsdienstige „waarheden" die tegen een stootje kunnen en die hun meer waard zijn dan de exclamaties van een mensch in doodsnood. Toen ze Job voor 't eerst

zagen, waren ze onder den indruk van zijn ellende (2 : 12), maar als die ellende in botsing komt met de overgeleverde „waarheid", dan moet het medelijden wijken en trekken ze zich terug in hun dogmatische loopgraven ter verdediging der statische overlevering en worden in 't minst niet geroerd door 't lijden van den medemensch, maar hooren alleen met schrik zijn onvertogen woorden. Ze doen denken aan de Farizeeën uit Joh. 9, bij wie geen zweem van blijdschap te bespeuren is over de genezing van een blindgeborene, maar die met strakke gezichten overwegen hoe 't mogelijk is dat een „mensch" de oogen van een blinde kan openen. Zoo hooren we dan ook Sofar, alsof er nog niets gezegd was, de oude argumenten nog eens repeteeren, dat Job natuurlijk schuldig is. Hij doet dat onder de vriendelijke toevoeging dat God Job nog niet eens zoo zwaar straft als hij wel verdient. En als Job „de diepten Gods" kon peilen — Sofar onderstelt dus stilzwijgend dat hijzelf dat wèl kan — dan zou Job wel begrijpen dat God hem zijn schuld niet eens ten volle toerekent.

Nu verandert Job van houding. Dat hardnekkig herhalen van dezelfde gemeenplaatsen wordt hem te machtig en in Jobs stem komt een spottende klank: wat zijn jullie knappe lui in eigen oog (12 : 2)! Maar al die beweringen heb ik al dikwijls gehoord, en ik weet dat allemaal net zoo goed als jullie. Ik wensch jullie gepraat niet langer aan te hooren, jullie zijn niets dan kwakzalvers (13 : 4). Job wordt nu heftig en verwijt zijn „troosters" dat ze, God ter eere, leugentaal spreken en dat ze maar op zichzelf moeten zien, enz. En dan wendt Job zich rechtstreeks tot God en vraagt op brutalen toon rekenschap: met welk recht plaagt gij mij? Zeg 't maar, ik zal 't weerleggen!

Maar tot den Almachtige wil ik spreken,
mijn zaak bepleiten voor God!
want gij zijt leugenmeesters,
kwakzalvers altemaal;
indien gij slechts wildet zwijgen,
dat zou uw beste wijsheid zijn. (13 : 3—5)

Zwijgt stil, ik zal spreken;
mij overkome wat wil!
Wil hij mij dooden — ik zal hem afwachten!
maar mijn wandel zal ik voor hem rechtvaardigen! (13 : 13—15)

wie kan mij mijn onrecht toonen?
ik zou zwijgend te gronde gaan.
Alleen, doe mij twee dingen niet,
opdat ik mij voor u niet verberge:
laat uwe hand mij niet drukken,
laat de schrik voor u mij niet beangstigen.
Beschuldig dan, ik zal het weerleggen!
of wil ik spreken en gij antwoorden?

Wat is mijne schuld en mijn misdrijf?
maak mij mijn zonde bekend!
waarom verbergt gij uw aangezicht
en houdt mij voor uw vijand? (13 : 19—24)

Hij vraagt God nu eens niet van zijn grootere macht gebruik te maken om hem den mond te snoeren, maar om nu eens eerlijk en open, man tegen man, elkaar in de oogen te zien en de zaak uit te praten. Zoo diep is Job van zijn onschuld overtuigd, dat hij 't tegen God zelf durft opnemen. Dat is toch wel andere taal als in Psalm 32: zoo gij in 't recht wild treden, o Heer en gadeslaan onze ongerechtigheden, ach wie zal dan bestaan? Hier buigt de mensch zich ootmoedig onder Gods straffende hand en belijdt schuld en Job zet zich schrap en vraagt rekenschap van

God. Toch liggen die twee, schijnbaar tegenstrijdige houdingen, vlak naast elkaar. In Psalm 32 is 't een beroep op Gods genade, bij Job een beroep op Gods rechtvaardigheid. Ondanks alles staat bij Job dit vast: God is te groot en te goed om een mensch onrechtvaardig te behandelen. En nu wil hij dat God hem zal duidelijk maken dat deze daad Gods — Jobs lijden — ook een rechtvaardige daad is. Ziet hij dat in, dan zal hij zwijgend verdragen. De „vrienden" kunnen 't hem niet duidelijk maken, laat God zelf 't dan doen!

Vroeger (hfdst. 9) had Job beweerd dat God wel machtig is, maar niet rechtvaardig, want dan kon hij een onschuldig mensch niet zòò doen lijden. Toch *gelooft* hij innerlijk wèl aan Gods rechtvaardigheid, maar juist dat geloof verwikkelt hem in allerlei raadselen, omdat hij die rechtvaardigheid Gods in zijn eigen leven niet ziet. Immers, àls God rechtvaardig is, dan moet dat *in dit leven* blijken, want — en dat is de redeneering die Job in hfdst. 14 houdt — met den dood is het uit.

> Want voor een boom blijft er nog hoop:
> wordt hij omgehouwen zoo schiet hij nieuwe loten,
> maar de mensch die sterft, is krachteloos;
> geeft hij den geest, waar is hij dan?
> gelijk de wateren verdwijnen uit het meer,
> en de rivier tot een dorre bedding verdroogt,
> zoo legt de mensch zich neer en staat niet weer op;
> (14 : 7—12)

't Is heel merkwaardig dat juist bij Israël, een volk met een Godsgeloof, dat torenhoog uitsteekt boven alles wat wij in de oude wereld vinden, het geloof aan een leven na dit leven zoo weinig tot uiting komt. Toch is dat wel verklaarbaar. Alle volken rondom Israël spraken van een hiernamaals, maar de

opstanding of de onsterfelijkheid van den mensch was overal vastgeknoopt aan en verbonden met de jaarlijksche vernieuwing van het natuurleven. Zooals de natuur zich voortdurend vernieuwt en tot nieuw leven komt, zoo doet het ook de mensch, want de mensch is een deel der natuur. Het herlevingsgeloof der heidenvolken was volkomen naturalistisch georiënteerd. Dat de mensch een wezen van hooger orde is, werd de volken der oudheid, die de geheele natuur goddelijk vereerden, niet duidelijk. Voor Israël was de mensch méér dan alleen natuurwezen; (dat wordt reeds uitgedrukt in de geheel aparte wijze waarop de mensch geschapen werd), en Israël was zoo bang voor het indringen dezer natuurvereering in zijn godsdienst, dat het uit vrees voor invoering van het naturalisme, de Oostersche herlevingsgedachte angstvallig weerde. Het kind werd mèt het badwater uitgeworpen.

HFDST 15—18

De vrienden van Job kunnen 't er niet bij laten zitten. Daarvoor zijn hun de overgeleverde voorstellingen te dierbaar. Job heeft waarheden die eeuwen lang golden, aangetast en in overmoed zijn eigen geval als uitgangspunt gekozen voor een eigengemaakte theologie, een onbehoorlijkheid, die moet worden tegengestaan. Daarom begint Elifaz opnieuw te betoogen. Veel nieuws heeft hij uiteraard niet meer te zeggen. Alleen één beschuldiging is merkwaardig, waardoor de aap uit de mouw komt. Hij zegt: gij doet schade aan de godsvrucht (15 : 4)!

Zal een wijze holle woorden spreken,
zich uiten in opgeblazen taal?
zijn zaak bepleiten met ijdele klanken,
met redenen zonder nut?

Ook doet gij schade aan de godsvrucht,
gij schendt de vroomheid voor Gods aangezicht; (15 : 1—4)

Inderdaad, dàt is het, wat de drie vrienden zoo hindert, dat Job de overgeleverde vrome theorieën aantast, want die theorieën zijn voor hen identiek met de „godsvrucht". 't Is niet traditioneel „vroom" wat Job heeft gezegd, en daar hebben ze gelijk in. Zij, de verdedigers van 't voorvaderlijk geloof meenen, zooals alle traditioneel voelende menschen, dat de hoogste taak der godsvrucht is: te bewaren quod semper, quod ab omnibus creditum est (wat altijd en door alle vrome menschen voor waar is gehouden). Dat standpunt heeft inderdaad waarde. Ook godsdienstige waarde. Maar de gevaarlijke kant er van is, dat, als dit centraal gemaakt wordt in 't godsdienstig leven, dan ook de duivel godsdienstig is (Jak. 2 : 19). Zoodra het traditioneele geloof zijn contact met het vaak zoo grimmige leven heeft verloren, en den mensch geen macht en troost meer geeft, is 't verlaagd tot een sieraad, een schilderij in de huiskamer, die men niet missen kan noch wil, maar die minder noodzakelijk is dan de stoel waarop men zit.

Job begint verdrietig te worden bij al de holle woorden die hij te hooren krijgt van hen die gekomen zijn om hun deelneming te betuigen. „Gij allen zijt treurige troosters" denkt hij en zegt het tegelijkertijd. Als ik maar in jullie plaats was en jullie in de mijne, dan zou ik net zoo makkelijk als jullie 't nu doen, mooie en gladde woorden kunnen spreken. Maar jullie denken niet in wat ik doormaak! En dan ontsnapt een woord aan zijn mond, dat we niet onopgemerkt mogen laten liggen. 't Is 't „nochtans" der hoop en des vertrouwens, dat in zijn contradictorischen vorm aangrijpend is (vs. 18—20).

Gij aarde, dek mijn bloed niet toe;
mijn klacht vinde geen rustplaats!
Reeds is mijn voorspraak in den hemel,
mijn getuige in den hooge;
daar mijne vrienden mij bespotten,
ziet mijn oog weenend op tot God. (16 : 18—20)

Job weet dat het God is, die hem dit zware lijden zendt, maar hij weet ook dat God het is, die onschuldig vergoten bloed wreekt. Tegen het lijden dat God hem aandoet, is er maar één die hem helpen kan, dat is God zelf! En hij roept 't uit: reeds is mijn voorspraak in den hemel, mijn getuige in den Hooge! En als mijn vrienden mij bespotten — „bespotten", zòò voelt hij hun troostwoorden — dan ziet mijn schreiend oog op tot God in den Hemel. Dat is naar menschelijke logica dwaasheid: God de getuige, die 't voor hem zal opnemen tegen 't lijden dat God zelf hem aandoet. Dat is de wondere a-rationeele taal van 't geloof, dat alle eeuwen door de verstandigheid van de menschelijke redelijkheid omver loopt en volhardt bij het goddelijke „nochtans". Vgl. Habakuk 3 : 17. Ondanks alles: God! Op hoop tegen hoop. Waar menschelijke redeneeringen volkomen falen, waar menschelijk inzicht versaagt, daar komt dat wondere dat wij „geloof" noemen, dat tegen alles in gaat, dat over alle staketsels heen springt, dat vasthoudt omdat 't niet loslaten kàn: ik laat u niet los voordat gij mij zegent, (Gen. 32 : 26).

Ook hierin is het boek Job zoo menschelijk, dat het de ups en downs in hun plotselinge wisseling laat zien. Nog pas heeft Job zich beroepen op zijn voorspraak in den „hemel" als 't eenige licht in den donkeren nacht van zijn lijden, of reeds zakt hij weer weg in grijze troosteloosheid.

Indien ik op het doodenrijk hoop als mijn woning,
in de donkerheid mijn leger heb gespreid,
indien ik tot de groeve zeg: mijn moeder,
tot het gewormte: mijn zuster, —
waar ergens is dan mijn hoop? (17 : 13—15)

Wat een wrange bitterheid spreekt uit dat woord: „indien ik op het doodenrijk hoop als mijn woning . . . ." Hopen op het doodenrijk! Er ligt bittere ironie in de combinatie der beide woorden: hoop en doodenrijk. Het doodenrijk is geen ding waarop men hopen kan. 't Is mogelijk dat 't lijden zoo zwaar wordt, dat de lijder hoopt op een spoedige verlossing door den dood. Maar dat is zuiver negatief. De hoop betreft dan 't ophouden van 't lijden, niet den toestand die daarna komt. Hopen op het doodenrijk kan de Israëliet niet. Het Oudtestamentisch doodenrijk is de sombere plaats ergens diep onder de aarde, donker en griezelig. De dooden zijn daar als schimmen, lesschend hun dorst met lauw, groezelig water, verstoken van licht en vreugde. Men kan er slechts met siddering aan denken. Vandaar ook dat het „lange leven op aarde" een der begeerlijkste dingen is voor den Israëliet. Het doodenrijk wordt in den Bijbel telkens als beeld gebruikt van huiveringwekkende dingen, van schrikaanjagende gebeurlijkheden. En nu zegt Job met bittere ironie: indien ik „hoop" op het doodenrijk als mijn woning. Hij kan zijn ellende niet vlijmender uitdrukken dan door zulke woorden. De groeve zijn moeder, het gewormte zijn zuster. Het lijden heeft hem weer zoo overweldigd, dat het zich als een zware ondoordringbare wolk plaatst tusschen hem en zijn „voorspraak in den hemel". Voor de zooveelste maal heeft de bitterheid van 't leed hem den zwakken lichtstraal der hoop ontnomen.

Tegenover de wanhoop die we in het vorig hoofdstuk tegenkwamen, maken de woorden van Bildad wel een heel vreemden indruk. Hij reageert in 't geheel niet op Jobs wanhoopskreet, noch op dat toonbeeld van ellende dat daar vóór hem ligt. Terwijl Job zijn smart en zijn angst uitschreeuwt als een gewond dier, heeft Bildad in alle cynische kalmte zitten te overwegen welke andere argumenten hij nu zou kunnen aanvoeren om Job „tot rede" te brengen. Want daar gaat het hem om: Job moet om zijns levenswil tot rede worden gebracht. De starheid van de traditioneel verworven overtuiging, die Bildad voor „de waarheid" houdt, staat uiteraard ongevoelig voor menschelijk leed en laat er zich in 't minst niet door beinvloeden. Zoodra Jobs klacht wegsterft, maakt Bildad zich op om hem met nieuwe argumenten te bestoken, d.w.z. door met een beetje andere woorden te herhalen wat hij en Elifaz vroeger ook al hebben gezegd — zonder succes. En voor Jobs smartenkreet heeft hij geen anderen naam dan „woordenvloed". En dan gaat hij in welgekozen woorden beschrijven den lijdensweg van hem, die — als Job — God niet vreest. Geen wonder, dat Job het voelt als een „marteling".

Hoelang zult gij mij pijnigen,
mij martelen met uwe woorden?
reeds tienmaal hebt gij mij gesmaad;
gij schaamt u niet, mij te kwellen.
Heb ik mij waarlijk zoo vergrepen,
is het kwaad bij mij zoo gewoon,
dat gij zulk een taal tegen mij voert
en mijn leed mij voor de voeten werpt?
Erkent toch, dat God mij onrecht doet
en mij in zijn net heeft verstrikt. (19 : 1—6)

Bildad is niet de eerste geweest en ook niet de laatste, die in tactloosheid en onverstand meent een goed werk te doen door iemand die in doodsgevaar ligt en huivert van pijn, te kunnen en zelfs te moeten „troosten" met hem bedektelijk zijn zonde voor te houden en hem te verschrikken met wat hem wacht als hij zich niet op staanden voet bekeert. 't Is niet alléén gebrek aan tact, dat een mensch tot zulk een wreedaardigen folteraar maakt, 't is ook een gebrek aan geestelijke beschaving en vooral aan waarachtig en echt geloof.

Het verwijt van Elifaz, dat Job de godsvrucht aantast, laat Job natuurlijk onbeantwoord. Dat verwijt raakt hem niet; hij is met andere dingen bezig, en ook de daaropvolgende rede van Bildad opent voor Job geen nieuwe gezichtspunten: het is een eindelooze herhaling van wat reeds zoo vaak gezegd is, dat de goddeloozen te gronde gaan en dat het de vromen welgaat. Wat Job na Bildads rede zegt, is meer een reactie dan een antwoord. Een passage uit Jobs woorden in dit hoofdstuk heeft op zeer bijzondere wijze de aandacht getrokken. Het is Job 19 : 25—27

> Maar ik weet dat mijn Helper leeft,
> ten slotte zal hij zich op de aarde verheffen;
> ik zal hem zien als vriend en niet als vreemde.
> Mijn binnenste wordt verteerd van smachtend verlangen.
> Als gij dan zegt: hoe zullen wij hem bestrijden,
> om de oorzaak van het leed in hem te vinden?
> zoo weest beducht voor het zwaard,
> weet dat er een rechter is. (19 : 25—27)

In die woorden hebben tallooze theologen meenen te ont-

dekken het geloof aan een lichamelijke opstanding. In mijn bijbelvertaling is vs. 26 onvertaald gelaten, omdat de tekst daar zòò corrupt is, dat er met geen mogelijkheid een verstaanbare zin aan te hechten is. Maar de Statenvertaling heeft er het opstandingsgeloof in gelegd. Ik geloof: ten onrechte. Dat het geloof aan een opstanding in Jobs mond in botsing zou komen met zijn uitlating hfdst. 14 : 7, waar een herleving nadrukkelijk wordt ontkend, zou 't ergste niet zijn, maar wèl dat aan 't einde van 't boek (42 : 12 vlgg.) Job op aarde alles terug ontvangt; dat dus de vergelding reeds hier op aarde plaats heeft. Want het is bekend dat overal en altijd waar het geloof aan een hiernamaals bestaat, de vergelding aan gindsche zijde van het graf wordt gelegd, d.w.z. aan de empirische waarneming van menschen wordt onttrokken. Wèl wordt in 19 : 25 duidelijk uitgesproken het vertrouwen dat God er *is* en dat Hij te zijner tijd uitkomst zal geven.

Ook uit het nu volgend antwoord van Sofar blijkt wel dat hij in Jobs spreken niet heeft gehoord een geloof aan een vergelding in het hiernamaals; hij zou een dergelijke uitlating stellig niet onopgemerkt hebben laten passeeren, want ze paste heelemaal niet in zijn dogmatiek. Sofar richt zich op een ander punt. Job heeft, in plaats van te trachten Sofars sofismen (hfdst. 11) te weerleggen, zich rechtstreeks tot God gewend (13 : 18 vlgg.) en dapper zijn onschuld verdedigd; hij heeft zelfs op ietwat aanmatigenden toon gesproken (wie kan mij mijn onrecht toonen? 13 : 19) en dat heeft Sofar zoo geërgerd, dat hij de woorden, daarnà gesproken door Elifaz en Bildad en Jobs antwoord daarop, ook laat voor wat het is en verontwaardigd, dat Job zoo weinig aandacht schenkt aan zijn (Sofars) „inzicht" (20 : 3) barst hij los: nu kan ik mij niet langer bedwingen,

mijn *inzicht* beantwoordt gij met *holle woorden* (20 : 1, 3). Sofar is geen zachtmoedig man. Hij wéét het en het ergert hem, dat Job dat niet dadelijk heeft gemerkt. Ook in Sofars eerste rede (11 : 1 vlgg.) had hij Jobs klagelijke verdediging uitgemaakt voor „woordenpraal" en hem een „veelprater" genoemd. Maar als hij zich nu voor de tweede maal opmaakt om Job den mond te snoeren, dan blijkt wel heel duidelijk hoe armzalig zijn geestelijke bagage is: ook nu weet hij niets beters te doen dan de oude „waarheid" te herhalen, dat het de goeden goed en de slechten slecht gaat. Van medelijden met Job is ook nu geen spoor in Sofars rede te ontdekken, noch van eenig reageeren op Jobs smartelijk beroep op zijn medelijden (19 : 21). Den *lijder* ziet hij niet, hij hoort alleen diens ketterachtig klinkende woorden en komt daartegen heftig in verzet. En hij doet dat op weinig kiesche manier: door een toespeling op het lot van Jobs zonen (20 : 22—28) die immers volgens hfdst. 1 vlgg. zoo ellendig om het leven waren gekomen. Er zit iets grimmigs in deze bedekte toespeling; wat te verstaan is bij een man die geen argumenten meer heeft en zich toch niet wil gewonnen geven, en nu stekelig wordt.

Voor Sofar is alles, ook 't Godsbestuur, doorzichtig als kristal. Hij weet er alles van. Vragen of moeilijkheden zijn er voor hem niet. De overgeleverde traditie geeft hem den sleutel op alle vragen. Job staat daar anders tegenover. Voor hem bestaat, behalve de vrome traditie, ook nog de verschrikkende werkelijkheid van het leven. Hij ziet niet dat de goddeloozen te gronde gaan; in tegendeel: hij ziet hun voorspoed en welvaart. En dan antwoordt Job met een rede, die naast Psalm 73 historische beteekenis heeft gekregen als een beschouwing over dat

struikelblok van alle eeuwen: hoe is toch die voorspoed der goddeloozen te rijmen met een rechtvaardig godsbestuur?

> Hoe komt het toch, dat de boozen blijven leven,
> oud worden, ja toenemen in kracht?
> hunne kinderen groeien voor hun aangezicht op,
> hun nakroost staat voor hun oogen;
> hunne huizen zijn veilig voor onheil,
> de roede Gods komt niet over hen;
> hunne kinderen leiden zij als een kudde,
> hunne kleinen huppelen in het rond;
> zij zingen bij tamboerijn en citer,
> verheugen zich bij de tonen der schalmei;
> zij brengen hunne dagen door in voorspoed,
> in vrede dalen zij neer in het graf.
> Toch zeiden zij tot God: blijf verre van ons,
> wij hebben geen lust in de kennis uwer wegen!
> wat hebben wij te doen met den Almachtige, dat wij hem zouden dienen?
> Spaart God misschien het onheil op voor zijn zonen?
> (21 : 7—19)

Men moet Job 21 eigenlijk lezen naast Psalm 73. Beide bespreken dezelfde moeilijkheid, maar ieder op zijn manier. In Psalm 73 zegt de psalmist dat hij verbitterd was over wat hij zag van den voorspoed der goddeloozen — totdat hij doordrong in Gods heilsgeheimen en lette op hun einde (73 : 17) en Job vraagt aarzelend (21 : 19) of God het onheil, dat de goddeloozen verdienen misschien pas aan hun zonen straft? Een opvatting die zoo goed bekend is uit de tragediën van Aeschylus en Sophokles en die ook in de wet der Tien Geboden (Ex. 20 : 5) weerklank vindt. Maar Job is zoo spoedig niet klaar. Hij blijkt te

verstaan, dat de mensch God de wet niet kan voorschrijven (21 : 22); een woord dat na al de harde woorden die Job reeds tegen en over God heeft gezegd, even doet opkijken. Begint Job dan toch door of ondanks de redenen zijner vrienden iets te verstaan van de onmogelijkheid voor een mensch om op deze vragen een antwoord te vinden? Het antwoord dat de drie „vrienden" geven, is hem te simpel, te theoretisch; het houdt te weinig voeling met den ernst en de verschrikkingen van 't leven. Hij noemt het „bedenkselen" (21 : 27); hij wordt er heelemaal niet door geïmponeerd, maar zegt rondweg dat 't niet waar is. Kijk maar eens, zegt hij, naar 't huis van den geweldenaar; wat woont hij er keurig en rustig; en als hij straks sterft, dan loopt de halve stad achter zijn baar en zelfs na zijn dood duren de eerbewijzen voort: zijn indrukwekkend grafmonument wordt keurig verzorgd (21 : 28 vlgg.). Ontken 't eens als gij kunt!

HFDST. 22—24

De drie vrienden ontkennen 't niet. Ze komen op dit punt niet terug. Niet omdat ze Job gelijk geven, natuurlijk niet, maar omdat ze begrepen hebben dat Job op dit punt onverzettelijk is. En misschien ook wel omdat ze er feitelijk niets tegen hebben in te brengen. Maar dat beteekent niet dat ze den strijd opgeven. Integendeel: ze hebben nog andere pijlen op hun boog. En Elifaz opent weer de rij. Hij zet nu zijn betoog meer „wetenschappelijk" op. Want Elifaz is — dat blijkt uit zijn geheele optreden — een bezonnen en bezadigd man, die zichzelf volkomen beheerscht en nooit uitvalt in drift als Sofar. Hij stelt nu de kwestie zoo: God heeft geen voordeel van 's menschen vroomheid:

Kan een mensch Gode een dienst bewijzen?
Neen, de vrome bewijst zichzelf een dienst.
Is het voor den Almachtige een voordeel,
of gewin, dat gij den rechten weg bewandelt? (22 : 2, 3)

God deelt zijn belooningen en straffen rechtvaardig en naar objectieven maatstaf uit. Als Hij dus een mensch bestraft, dan heeft Hij daar een geldige reden voor. Die reden kan natuurlijk niet zijn des menschen deugd, maar alleen zijn ondeugd. En op grond van deze logica bouwt Elifaz zijn betoog dat het niet anders kàn of Job is schuldig. (Elifaz gaat dus ook nu uit van de oude stelling: het gaat den goeden goed en den slechten slecht.) En omdat zijn logisch uitgangspunt hem onwrikbaar lijkt, begint Elifaz Job rechtstreeks van allerlei zonden te beschuldigen, die hij met name noemt (22 : 4—11). Elifaz gaat nog verder: bij beschuldigt er Job van dat hij zich aan allerlei zonde schuldig maakte, denkende: God is achter de wolken verscholen, Hij merkt het toch niet (22 : 13). Maar, en nu verheft Elifaz dreigend den vinger: denk eens om wat in den voortijd gebeurde, toen God de goddeloozen onverhoeds overviel en verdelgde, terwijl de vromen juichend toezagen en zich verheugden over der goddeloozen ondergang. (22 : 15—19). Wij weten niet, wie Elifaz hier op het oog heeft: de Egyptenaren misschien die omkwamen in de roode zee? Of Datan en Abiram met hun heele geslacht? In elk geval: Job is gewaarschuwd. En nu blijft ook Elifaz' waarschuwing niet uit: zoek het toch bij God, opdat gij vrede hebt (22 : 21). Hij zinspeelt zelfs op het goed dat Job zich onrechtvaardig heeft toegeëigend (22 : 23 v.) en vermaant hem zich daarvan te ontdoen als een blijk van boete en berouw. Dan kunt gij, o Job, uw aangezicht weer vrijmoedig tot God opheffen! 't Is alsof we Gods woord

tot Kaïn hooren: waarom laat gij het hoofd hangen? Als gij het goede doet, moogt gij het immers vrij opheffen? We zijn nieuwsgierig wat Job op deze, zoo geheel anders ingezette beschuldiging zal antwoorden. Job staat hier voor een logische constructie, waartegenover hij niet met exclamaties kan volstaan.

Job staat nu voor een moeilijk geval. Dat God rechtvaardig is, betwist hij niet. Dat God de goddeloozen niet altijd straft, heeft hij reeds in zijn antwoord aan Sofar met allerlei voorbeelden aan de dagelijksche ervaring ontleend, uiteengezet. Nu voegt hij tegenover Elifaz ' logisch betoog daar andere argumenten aan toe, aan zijn *geweten* ontleend. Job *voelt* zich niet schuldig. Maar hoe zal hij dat tegenover God aantoonen? God kastijdt eerst en als dan de mensch zich wil verdedigen, houdt Hij zich schuil en maakt het den mensch onmogelijk zich te verdedigen:

O, dat ik wist waar ik hem kon vinden,
dat ik kon komen tot zijn richterstoel!
Dan zou ik hem mijne zaak voorstellen,
mijn mond met bewijzen vullen;
ik zou zijne antwoorden vernemen,
hooren, wat hij mij zou zeggen;
dan zou een oprechte voor hem staan pleiten,
voorgoed ontkwam ik aan mijn rechter.
Hij kent immers mijn gaan en mijn staan;
onderzocht hij mij, als goud zou ik blijken. (23 : 1—10)

Er ligt iets ontroerends in, dat Job zich telkens van zijn „vrienden" afwendt en zich rechtstreeks richt tot God zelf. Met de vrienden kan hij niet opschieten, want die slaan geen acht op zijn woorden. Kon hij God zelf maar

bereiken, dan zou die hem aanhooren en recht doen! Maar na de kastijding heeft God zich teruggetrokken en antwoordt niet op wat Job te zeggen heeft. En dat vindt Job het ergste. Hij vindt dat nog erger dan zijn lichaamslijden. God heeft hem niet alleen zwaar lichamelijk lijden gezonden, maar hem beangst en verschrikt door 't onbegrijpelijke in zijn doen (23 : 15 vlgg.). Daardoor komt het dat de geloovigen de oordeelen Gods niet verstaan en de rechtvaardigheid Gods op aarde niet zien. Want rechtvaardigheid is er voor 's menschen oogen niet. En dan komt een heel verhaal van onbegrijpelijkheden (24 : 2 vlgg): roovers van kudden, verdrukkers van weduwen, stroopers op het veld, moordenaars, overspelers, inbrekers, enz., die ongestraft hun duister werk verrichten, zonder dat God ingrijpt. Zie, zegt Job, dat is even waar als onbegrijpelijk; spreekt het maar eens tegen als ge kunt!

HFDST. 25—27

Bildad is verstandig genoeg dat alles niet te ontkennen. Het is onloochenbaar en voor aller oogen duidelijk. En nu gooit hij het over een anderen boeg en gaat spreken over Gods majesteit, die natuurlijk met gansch andere maatstaven meet dan wij kleine menschen, waarvan Bildad de geringheid nog accentueert door den mensch een „made" en een „worm" te noemen.

> Heeft een mensch ooit recht tegenover God,
> is de geborene van een vrouw ooit rein?
> Het licht der maan is voor hem niet helder,
> zelfs de sterren zijn niet rein in zijn oog —
> hoeveel te min de mensch, een made,
> het menschenkind, een worm! (25 : 4—6)

Bildad wil zeggen: gij Job, moet niet zoo'n toon aanslaan,

alsof gij met uw kleine verstand Gods doen en laten kunt beoordeelen — tusschen haakjes: Bildad en Sofar hebben toch voortdurend gesproken alsof zij dat wèl konden! —. Dus als Job allerlei ziet gebeuren dat naar zijn kleinmenschelijk oordeel niet rechtvaardig is, waardoor dus Gods rechtvaardig wereldbestuur in het gedrang schijnt te komen, dan moet hij zich niet verbeelden dat hij daarover verstandige dingen kan zeggen, want dat alles ligt veel te hoog voor hem. „Mijne wegen zijn hooger dan uwe wegen en mijne gedachten dan uwe gedachten" heeft God eens gezegd door den mond van den koninklijken profeet en Job moet zich dat voor gezegd houden en geen houding aannemen alsof hij in Gods raad heeft gezeten. En als Bildad dat duidelijk heeft uiteengezet dan gaat hij nog verder. Job had beweerd dat God hem niets kon verwijten. Nu gaat Bildad vanuit datzelfde oogpunt van Gods majesteit ook daarop in en betoogt, dat voor den grooten God geen enkel schepsel rein en schuldeloos is, dus ook Job niet. Zelfs de maan en de sterren staan schuldig in Gods oogen, hoeveel te meer een nietig mensch! Hier valt 't weer op hoezeer Bildad met zijn redeneering weer den bal mis slaat. Immers Job heeft niet beweerd dat hij beter is dan andere menschen. Wat Job dwars zit, is dat hij *boven* andere menschen wordt geplaagd, dus volgens het oordeel der drie „vrienden" ook boven andere menschen schuldig is. En dàt is het wat Job ontkent, en wat Bildad ook niet aantoont. Met de algemeene fraze van de zondigheid van alle menschen zegt hij niets nieuws en geeft hij Job allerminst antwoord op zijn vraag, waarom hij zoo speciaal moet lijden. Bovendien is 't niet voor 't eerst dat Job deze gemeenplaats wordt voorgehouden. Reeds 4 : 17 had Elifaz gevraagd: is ooit eenig mensch voor God

rechtvaardig, is iemand voor zijn Schepper rein? En Job zelf had in 9 : 2 reeds erkend dat geen mensch recht heeft tegenover God. Het blijkt wel duidelijk dat de „vrienden" ongeveer zijn uitgepraat en dat alles wat ze verder te zeggen hebben, bestaat in het repeteeren van het reeds vroeger door hen of door anderen gezegde.

Job is door Bildads woorden geprikkeld. Vandaar de bittere ironie in zijn geïrriteerden toon: wat een overvloed van inzicht hebt ge toch ten toon gespreid, en wat een troost kan een mensch in nood putten uit jullie welwillende woorden! 't Is duidelijk dat hij er genoeg van begint te krijgen en verlangt naar 't einde van de onvruchtbare discussie, waardoor beide partijen geprikkeld beginnen te worden door de hardnekkigheid van den ander. In theologische discussies gaat het trouwens meestal zoo: 't begint heel vriendelijk en welwillend, en ieder der discussieerenden verwacht, dat de ander zich weldra zal laten overtuigen en zijn meening prijs geven. Dan komt de teleurstelling dat dit niet gebeurt. En aanvankelijk schrijft men dat niet overtuigd worden van den ander toe aan 't feit dat men vermoedelijk in zijn betoog niet geheel duidelijk is geweest. Daarom zal men 't nòg eens zeggen en nu wat duidelijker, uitvoeriger en nadrukkelijker. Maar 't resultaat blijft 't zelfde: beide partijen volharden bij hun eenmaal ingenomen standpunt. Het is dus van de tegenpartij geen kwestie van niet begrijpen, dus zijn er andere motieven. Koppigheid? Gekwetste ijdelheid? In elk geval: nu wordt de toon der discissie anders: harder, ruwer, onvriendelijker, nu vallen woorden als: woordenpraal, veelprater, spotternij (vgl. 11 : 2 vlgg.). Waarop de tegenpartij op dezelfde wijze antwoordt en op spottenden toon reageert (vgl. 12 : 2 vlgg). De sfeer is nu bedorven

en de argumenten beginnen plaats te maken voor sarcasmen en hatelijkheden (vgl. 15 : 1 vlgg. 16 : 2 vlgg.; 18 : 2 vlgg.; 19 : 2 vlgg. enz.). Ook in het boek Job valt het op, dat de toon van beide kanten hoe langer hoe scherper en onaangenamer wordt. Ook 26 : 2 vlgg. behoort daartoe.

> Hoe goed hebt gij den onmachtige geholpen,
> den krachteloozen arm gesteund,
> voortreffelijken raad den onverstandige gegeven,
> een overvloed van inzicht ten toon gespreid!
> Wie heeft u toch zoo leeren spreken,
> wiens geest was in uw woord? (26 : 2—4)

Doch daarna gaat Job toch nog zakelijk op Bildads laatste rede in en waar Bildad slechts met enkele woorden gesproken had van Gods Majesteit, neemt Job dat onderwerp ook zelf op en gaat in den breede spreken over de grootheid Gods. Job toont best te weten dat voor God niets verborgen is, zelfs het doodenrijk niet (26 : 6) en ook dat de wonderwerken Gods voor den mensch onpeilbaar zijn, zijn scheppingsdaden, zijn geweldige kracht, en dan voegt hij er aan toe dat al die geweldige dingen waarover een menschenkind verstomd staat nog slechts „de zoom langs den weg Gods" is, m.a.w. het is nog maar de buitenkant, als een fluisterend woord dat Hij spreekt. Maar als Hij dondert met zijn stem, dan is elk menschenkind verschrikt (26 : 14). Job doet dus bij Bildad in niets onder in erkenning van de majesteit Gods. Als 't daarover gaat, is hij het met zijn tegenstander eens. Maar de conclusie die Bildad trok uit die grootheid Gods, dat n.l. Job voor dien God schuldig staat, kan Job nimmer aanvaarden. Hij betuigt onder eede (27 : 2) zijn onschuld, zelfs tegenover een

alwetend God. En hij doet dat merkwaardigerwijze met een beroep op zijn geweten: mijn oprechtheid blijf ik steeds volhouden, want mijn hart (dat is volgens Hebreeuwsch spraakgebruik: mijn geweten) veroordeelt niet èèn mijner dagen.

> Het zij verre van mij, u toe te stemmen;
> tot mijn verscheiden houd ik mijn onschuld staande,
> mijne oprechtheid blijf ik steeds volhouden,
> mijn hart veroordeelt niet één mijner dagen. (27 : 5, 6).

En dan gaat hij tot den aanval over (want zoo moeten wij m.i. 27 : 11 vlgg. opvatten): de slechten, die straf verdienen, dat zijn juist zij, die mij van allerlei kwaad verdenken en belasteren. Hij wil zeggen: jullie hebben mij zoo getormenteerd met jullie onbarmhartige en liefdelooze woorden en zooveel speciale zonden achter mijn ziekte en lijden gezocht, dat je het hard te verantwoorden zult hebben als God zijn rechtvaardig oordeel velt. En dan spreekt Job van het lot der goddeloozen, zonder overigens nadrukkelijk te zeggen dat hij zijn „vrienden" daarmee bedoelt, maar ook zonder dat hebben ze het toch wel begrepen. En dan krijgen we dezelfde argumenten te hooren die de drie „vrienden" vroeger tegen Job hebben gebruikt en die hij nu terugkaatst: vroeg of laat krijgt de goddelooze zijn loon thuis. Al gaat 't hun schijnbaar een heelen tijd goed, ja misschien hun leven lang, dan treft de straf hun kinderen, want de wrake Gods komt onverbiddelijk en onafwendbaar. Al schijnt hun huis stevig op zijn fundamenten te staan, het zal blijken een spinneweb te zijn, dat straks door den stormwind wordt uiteengerukt, enz.

Op deze laatste rede van Job antwoorden de vrienden niet meer. Na hoofdstuk 27 schijnen Jobs woorden nog verder door te loopen. Maar als we hoofdstuk 28 aandachtig bezien, dan blijkt het wel heel slecht in het geheele redebeleid te passen als woorden van Job.

Men krijgt den indruk dat het is ingevoegd door iemand die te kennen wil geven, dat al dat geredeneer over de wegen en daden Gods ijdel gepraat is, omdat de Wijsheid toch voor den mensch onbereikbaar is. Maar vooral om de wijze waarop in dit hoofdstuk over de Wijsheid (we moeten dat woord hier telkens met een hoofdletter schrijven) gesproken wordt. De Wijsheid komt hier voor als een zelfstandig wezen, dat er reeds was toen God de wereld schiep. God „vond" haar (28 : 27) en bracht haar te voorschijn bij de schepping der wereld. Deze wijze van beschouwen van de Wijsheid komt overigens in het geheele boek niet voor. Wèl in het spreukenboek (Spr. 8), waar ook de Wijsheid als zelfstandig wezen optreedt. En deze bovennatuurlijke Wijsheid wordt in Job 28 : 28 op praktische wijze in verband gebracht met de ware godsvrucht.

uwe wijsheid is de vreeze des HEEREN,
uw inzicht is het mijden van het kwaad. (28 : 28)

Als Job 28 werkelijk bedoeld is als woorden van Job, dan kan de zin geen andere zijn dan deze dat Job zegt: laten we maar ophouden met praten over 't levensraadsel, want de wijsheid die daarvoor noodig is, heeft God immers aan den mensch onthouden (28 : 13), en des menschen eenige wijsheid is: de vrees des Heeren en mijden van het kwaad, en verder geduldig en ootmoedig te wach-

ten wat God over ons beschikt. Hoe dat ook zij, hoofdstuk 28 is zoo geweldig van conceptie, dat het onze nadere aandacht meer dan waard is.

In de Statenvertaling is het eerste gedeelte van Job 28 volstrekt onverstaanbaar. Maar het is in menig opzicht een merkwaardig hoofdstuk. 't Is een van de indrukwekkendste producten der wereldliteratuur. Het is een gedicht, dat naar den *inhoud* in alle eeuwen van de geschiedenis der menschheid actueel is en als wij nu nog dichters hadden van het formaat van dezen oudtestamentischen poëet,dan zou 't ook in onzen tijd gedicht kunnen zijn. De dichter begint met een hymne op de geweldige hoogte der techniek en doet dat op onnavolgbaar schoone wijze. Menschelijke vaardigheid en kunst heeft het zoover weten te brengen, dat hij niet alleen doorvorscht al wat op de aarde is, maar dat hij doordringt tot het hart der aarde: hij graaft mijnschachten, die reiken tot „den wortel der bergen" (vs. 9), verdrijft de duisternis in diepten van den afgrond. De grondvesten der aarde zijn niet veilig voor den alles naspeurenden mensch. Is er nog iets voor het menschelijk vernuft onbereikbaar? Ja, er is nog iets en dat iets is het beste en het noodigste wat de mensch behoeft: de Wijsheid! Het menschelijk kennen en kunnen is van technischen aard, in dat opzicht is hij bijna aan de goden gelijk, maar het hoogste, het allerhoogste: de Wijsheid, is hem verborgen. Geen mensch kent den weg daarheen! Ze vertoeft niet hier op aarde, ook in de diepten van den afgrond is zij niet (vs. 13, 14); ze is voor den mensch met al zijn speurzin onvindbaar.

En toch is zij het kostbaarste bezit, kostbaarder dan goud of zilver, meer waard dan juweelen of paarlen. Toen God den hemel schiep, was ze er al; God vond haar en

speurde haar na; Hij is de Eenige die haar naspeuren kan, haar waarde kan bepalen en die tot den mensch zegt: zij is voor u onbereikbaar; ze is ook niet voor u bestemd: ùw wijsheid is: de vreeze des Heeren en het mijden van het kwaad. De dichter wil zeggen: God heeft een grens gesteld aan het menschelijk kunnen en kennen en die grens ligt in de gehoorzaamheid aan Gods geboden. 't Is dezelfde gedachte die ook ligt in het paradijsverhaal, waar God den mensch schept naar zijn beeld en hem zijn eigen levensadem inblaast en daardoor staat hij verre boven alle schepselen en is slechts een weinig minder dan een God (Ps. 8 : 6), maar van den boom der kennis mag hij niet eten, d.i. hij mag niet zelf zijn weg bepalen en zijn leven regelen naar eigen goeddunken, zijn hoogste wijsheid is gehoorzaamheid. En binnen die perken mag hij graven naar schatten in het hart der aarde en doordringen tot plaatsen waar zelfs de adelaar niet komen kan en die de wilde dieren niet betreden (vs. 7, 8), maar hij wete dat de Wijsheid is voorbehouden aan den Almachtige, die de menschenkinderen langs onnaspeurbare wegen leidt.

Dat is inderdaad een geweldig thema. De dichter heeft het menschelijk kunnen zoo hoog verheerlijkt om des te scherper te kunnen spreken van zijn wezenlijke onmacht. Wat baten al deze wonderen der techniek? Hoe dieper de mensch doordringt in de geheimen der schepping Gods, hoe meer hij zich bewust wordt van de grenzen van zijn vermogen. En wat heeft hij aan alles wat hij ontdekt? Al ontrukt hij aan de diepten der aarde al het goud en het zilver dat daar verscholen ligt, met al die schatten kan hij niet koopen, wat hij eigenlijk zoekt: de Wijsheid. En toch is dàt het noodigste: ze is meer waard dan al wat de mensch op of in de aarde ooit kan vinden. Als wij het

met nieuwerwetsche woorden zouden willen zeggen wat de dichter hier eigenlijk met de Wijsheid bedoelt, dan zouden we 't kunnen noemen: het levensraadsel; het wezen der dingen. Daar gaat het menschenhart naar uit. Toen en nu. En wat toen waar was, is nòg waar: wat baat het den mensch of hij doordringt tot de diepte der aarde en den bodem der zee, en wij kunnen er tegenwoordig bijvoegen: al stijgt hij tot boven de wolken, hij neemt zijn levensmoeite mee en zijn levensraadselen, zijn vreugde, maar ook zijn verdriet. Al de technische wonderen van onze eeuw — en waar is het einde? — maken den mensch niet innerlijk rijker en vrijer, verlossen hem niet van de kwellende vragen zijner ziel. Het probleem door Job en zijn vrienden gesteld en bediscussieerd, is nog niets dichter bij zijn oplossing gebracht; wij staan nog voor dezelfde vragen. De techniek heeft geweldige vorderingen gemaakt sedert de dagen van Job; dingen, waarvan toen niemand droomde, zijn werkelijkheid geworden. En een overmoedige geest kan 't overkomen dat hij zich verheft als de vorst van Tyrus en zegt: ik ben een God! (Ezech. 28), of dat het gaat naar wat Genesis 11 verhaalt, dat God die den toren van Babel ziet, zegt: dit is het begin van hun streven, en voortaan zal hun niets meer onmogelijk zijn (Gen. 11 : 6)! Maar — en dat geldt ook in onze eeuw der techniek: de Wijsheid, waar wordt zij gevonden? het Inzicht, waar is zijn woonplaats? Want als in de dagen van ouds, blijft 't ook nu gelden: onze Wijsheid is de vreeze des Heeren, ons inzicht is het mijden van het kwaad. En in dat opzicht heeft ook onze wereld het nog niet ver gebracht en zal zij 't langs een anderen weg moeten zoeken, wil ze het vinden.

Nu volgen een paar ontroerende hoofdstukken. Job spreekt eigenlijk niemand meer aan, maar in een lange monoloog graaft hij in zijn eigen ellende en rijt alle wonden open. Het is of hij, moe van het vruchteloos gedebatteer, weer tot zichzelf en zijn beklagenswaardigen toestand terugkeert met de gedachte: er is toch niets aan te doen, er is ook geen oplossing, ik moet den toestand aanvaarden zooals hij is. En zoo wordt dan weer zijn toestand zelf voorwerp van zijn overpeinzing en als vanzelf komt hij er toe zijn ellendig heden te vergelijken met het glorieus verleden, waardoor hij zijn ellende des te schrijnender voelt.

Als ik uitging naar de poort der stad,
mijn zetel deed plaatsen op het plein,
dan weken de jongelingen eerbiedig terug,
de ouden stonden op en bleven staan;
de aanzienlijken hielden op met spreken
en legden de hand op hun mond;
de stem der edelen verstomde,
hunne tong kleefde aan hun gehemelte.
Voegde ik mij bij hen, dan zat ik op de eerste plaats;
ik troonde als een koning onder hovelingen.
Naar mij luisterden zij aandachtig,
zij hoorden zwijgend naar mijn raad;
had ik gesproken, dan sprak niemand meer,
mijn rede stroomde op hen neder;
zij wachtten op mij als op regen,
gelijk men naar lenteregen smacht.
Wiens oor mij hoorde, die prees mij zalig,
wiens oog mij zag, die gaf hoog van mij op.
Gerechtigheid trok ik aan, zij bekleedde mij,
het recht was mijn mantel en tulband;
ik bevrijdde den arme, die om bijstand riep,
den wees en die geen helper had;

de zegenwensch van den moedelooze kwam op mij,
het hart der weduwe deed ik juichen.
Maar nu belachen mij de jongens,
wier vaders ik geen plaats waardig keurde bij mijn herders-
nu ben ik hun geworden tot een spotlied, [honden;
een voorwerp van hun gepraat;
met afschuw staan zij van verre,
zij ontzien zich niet, naar mij te spuwen (29 : 1—30 : 10)

Het is een wonderlijk ding in het menschenleven, dat koesteren van onze smart, dat opzettelijk stilstaan bij eigen leed en er zich in verdiepen hoe erg het is. Het is als het gaan naar het pas gesloten graf van een dierbaren gestorvene. Men gaat er heen en weet zelf niet waarom. Men „gaat" er eigenlijk niet heen, men wordt er heengetrokken, heengedreven, onweerstaanbaar, en men komt lediger terug dan men ging. Men heeft slechts de eigen smartelijke wonde opengewoeld. Er is een wreedaardige, onbegrijpelijke wellust in dat openrijten van eigen wonden.

Zoo doet Job. Hij laat zijn heerlijk verleden aan zijn oog voorbijgaan, hij ziet zichzelf zitten in de poort der stad, omringd door hem vereerende stadgenooten, want hij is een der eersten; hij zit daar als een koning, genietend van de eer die hem te beurt valt! Hij overdenkt hoe hij de verdrukten met zijn machtig woord te hulp kwam en den verdrukker gevoelig terechtwees, en hij dacht dat 't nooit anders zou worden: als mij eens iets overkomt dan is het maar voor een oogenblik; als een door den storm gebeukte eik sta ik straks weer overeind (29 : 18 vlgg.).

Maar dan wordt hij in zijn overpeinzingen gestoord door de zich verheffende pijn en wordt zijn aandacht ruw getrokken naar het ellendige heden. Wat een verschil! Zij die vroeger voor hem kropen, lachen hem uit in zijn gezicht en het leedvermaak is in hun oogen te lezen. Minder-

waardigen, straatjongens spuwen naar hem. En dat alles, omdat God onbegrijpelijker wijze en zonder verstaanbaar motief van houding veranderde en hem van alles beroofde. Waarom toch? Waarom toch?

En dan wordt het hem te machtig en barst hij los in woorden, aangrijpend in hun hartstochtelijkheid (hfdst 31). Het is een zuiveringseed van ontroerende schoonheid naar den vorm en van losgebroken radeloosheid naar den inhoud. Het komt weer boven: ik bèn niet schuldig; ik hèb dat niet verdiend! En dan somt hij op, groote en kleine zonden, grove en fijne, om bij elk van die, naar Oosterschen trant, te noemen welke vloek hem moge treffen als hij er zich aan schuldig maakte. Neen, niet bij elk van die. Alleen aan 't begin, want naarmate hij spreekt, windt hij zich op en dan blijft de vloekformule achterwege om des te sneller tot de volgende opsomming te komen: indien dit, indien dat ....

Straks zwijgt hij, ademloos. Maar dan begint hij weer, en richt zich rechtstreeks tot God met die gedurfde uitdaging in 31 : 35 vlgg.

> O, dat toch iemand naar mij hoorde!
> ziehier mijne handteekening.
> De Almachtige antwoorde nu!
> en de aanklacht die mijn Tegenstander zal hebben geschreven,
> zal ik op mijn schouder nemen,
> als een diadeem om mijn hoofd winden;
> elk mijner schreden zal ik hem toonen,
> ik zal tot hem naderen als een vorst! (31 : 35—37)

Hij verwijt God niets, maar daagt hem uit: Zeg maar waaraan ik schuldig sta en ik zal u antwoorden en aantoonen dat het niet waar is. Zelfs als God een schriftelijk bewijsstuk mocht overleggen, dan zal hij

dat bewijsstuk als een diadeem om zijn hoofd winden en zijn goddelijken aanklager tegentreden met opgeheven hoofd en zelfs tegenover God zijn onschuld handhaven! Geweldige woorden van een mensch tegenover God. Zulke woorden zijn niet het einde van verstandelijke overwegingen, daarvoor grijpen ze te diep. Het is de onstuimige reactie van een in zijn ziel gewond mensch — het lichaamslijden is hier niet meer het ergste — die 't uitschreeuwt, dat hij wil omkomen als 't moet, maar niet wil omkomen als een misdadiger. Hij wil buigen voor God als de Machtigere, ook als de Wijzere, hij wil in elk opzicht eigen minderheid erkennen. mits hem het beste dat een mensch heeft, zijn zelfrespect en geloof in eigen oprechtheid, niet uit de hand wordt geslagen. Want zonder dat kan een mensch niet leven en ook niet sterven. Zijn vrienden ziet hij niet meer in dit ietwat geexalteerde oogenblik, hij staat hier alléén tegenover God in koninklijk besef van onschuld: ik zal hem naderen als een vorst!

HFDST. 32—37

De drie vrienden van Job — men lette er op dat ze hier niet meer als in Job 2 : 11 „vrienden" maar „mannen" heeten! — antwoorden Job niet meer na zijn laatste expectoratie. Tegen zooveel verhardheid des harten kan noch hun vriendschap noch hun wijsheid op. Maar er is nog een vierde, tot nu toe ongenoemde, in hun gezelschap. Hij schijnt gedurende de gesprekken te zijn gekomen, blijkbaar al aan het begin, want hij blijkt te weten wat de drie hebben gezegd en wat Job heeft geantwoord. Ook zegt hij zelf met gepaste bescheidenheid, dat hij zich, als zijnde de jongste, niet in het gesprek heeft willen mengen. Maar nu hij ziet dat zij Job niet antwoorden op zijn laat-

sten onbehoorlijken uitval tegenover God, nu kan hij zijn mond niet houden; hij drukt het plastisch uit: ik moet spreken of barsten (vs. 19).

> want ik ben vol van woorden,
> in mijn binnenste bruist mijn geest;
> mijn borst is als een wijnvat dat niet geopend is,
> als een nieuwe wijnzak zou het bersten;
> om lucht te krijgen zal ik spreken,
> mijne lippen openen en antwoorden. (32 : 18—20)

't Schijnt dus wel heel bijzonder te zijn wat hij op 't hart heeft. Hij begint dan ook te zeggen dat hij boos is op Job die zichzelf rechtvaardigde, zelfs tegenover God; maar hij is ook boos op Jobs drie vrienden, omdat zij Job, wat toch zoo makkelijk was, niet eens van ongelijk hebben kunnen overtuigen. Elihu doet denken aan sommige menschen in een vergadering, die zich nooit dadelijk in een discussie mengen, maar eerst de kat uit den boom kijken, en allerlei vergissingen liever door anderen laten zeggen. Als dan de zaak zoowat aan alle kanten is bekeken en groote vergissingen niet meer mogelijk zijn, en bovendien ongeveer duidelijk is, aan welke zijde de meerderheid staat, dan komen ze met hun wijsheid voor den dag, gebruik makend van het licht, dat anderen hebben ontstoken, en hebben dan alle kans op argelooze toehoorders een goeden indruk te maken. Elihu is zoo'n man. Veel nieuws zegt hij niet en Job geeft hem dan ook geen antwoord meer.

Veel nieuws zegt Elihu niet. Ook dat, wat hij in dit hoofdstuk zegt, is niet heelemaal nieuw. Hij verwijt Job, dat hij zich beklaagt dat God geen antwoord geeft op zijn vragen. Maar, zegt Elihu, dat doet God wèl: in een droom, in een nachtgezicht ('t zelfde wat ook Elifaz al had be-

weerd, (4 : 12 vlgg.) of ook op het ziekbed geeft God den mensch wel eens gedachten in 't hart die de overweging waard zijn. En dan — nu valt Elihu in den gemoedelijk vromen toon — dan komt de mensch door die stem Gods wel eens tot inkeer en zegt: ik heb gezondigd! En dan wacht Elihu, tevreden over zijn eigen mooie woorden wat Job daarop wel zal zeggen. Maar Job zegt niets. Elihu montert hem vriendelijk op: toe Job, zeg eens wat! Maar Job zwijgt. Hij heeft er genoeg van. Elihu is een bepaald soort ziekenbezoeker. Hij heeft vooruit netjes overwogen wat hij zeggen zou en hij verwacht dat zijn woorden zullen inslaan. Hij is maar dadelijk van wal gestoken, in de vaste overtuiging dat zijn woorden indruk zullen maken, welken indruk hij nog meende te moeten versterken door de kwasie-bescheiden inleiding, dat hij wachtte om te hooren of de anderen misschien het rechte woord zouden spreken. En het verwondert hem dat Job op zijn mooie speech niet reageert. Dat uit zijn woorden geen medegevoel sprak met Jobs toestand, heeft hij niet eens gemerkt; hij was te zeer vervuld met zichzelf en zijn eigen voorgenomen toespraak om er aan te denken dat daar een lijder vóór hem lag, die vòòr alles behoefte had aan hartelijk medegevoel. Maar dat was wel het laatste waaraan een man als Elihu zou denken. De drie „vrienden" hadden nog geschreid van aandoening, toen ze Jobs toestand zagen (2 : 12); van Elihu wordt dat niet gezegd.

Het mangelt Elihu niet aan welbespraaktheid. Ook weet hij dat zelf zeer goed. Hij lijkt op sommige theologen, die met een uiterst tevreden en zelfvoldaan gezicht de geweldigste dingen zeggen met een gemak waar gewone menschen verstomd over staan. Men praat over God en zijn wezen, over zijn wil en zijn verhouding tot de wereld,

over hemel en hel, over zaligheid en verdoemenis met zulke gladde cliché-woorden, en met zoo'n volmaakte vaardigheid, dat het eenvoudige zielen versteld doet staan, en menschen met een beetje psychologisch inzicht doet begrijpen, dat pas een langjarige training een praatmachine zoo vlot kan doen werken. Maar lijders en zieken met een teere ziel worden door zoo'n van te voren klaargemaakten (ge„weck"ten) woordenstroom tot wanhoop gebracht. Het is te begrijpen, dat Job Elihu niet antwoordt. Wat moet men tot zoo'n man zeggen? Die zich bovendien plaatst tegen den achtergrond van vele groote en wijze mannen — wier namen overigens niet worden genoemd, maar die worden aangeduid als „lieden van verstand" en „wijze mannen" (34 : 34) en hen tot getuige roept tegen den lijder daar vòòr hem, die zijn aandacht wel voor andere dingen noodig heeft dan voor citaten van wijze en inzichtige mannen. En ietwat geprikkeld door Jobs zwijgen, laat Elihu zich ontvallen dat Job zich aan een dubbele zonde heeft schuldig gemaakt: ten eerste de zonde waarvoor hij thans lijdt (onderstelde zonde dus) en ten tweede de zonde, „misdrijf" noemt Elihu het, dat hij zijn stem verheft tegen God (34 : 37.).

Bij al zijn woordenrijkheid zegt Elihu toch ook wel dingen die de moeite waard zijn om naar te luisteren. Ik bedoel de eerste 8 verzen van hoofdstuk 35, waar de ook nu nog niet altijd begrepen gedachte wordt uitgesproken, dat God geen behoefte heeft aan onze vroomheid en niet beleedigd wordt door onze zonde.

> Houdt gij dát voor recht,
> bedoelt gij dát met: mijne gerechtigheid voor God —
> dat gij vraagt: wat baat het mij,
> en wat geeft het meerder nut, dan wanneer ik zondig?

Zie naar den hemel en aanschouw,
geef acht op de wolken boven u:
indien gij zondigt, wat deert gij hem?
al zijn uwe overtredingen vele, wat hindert het hém?
indien gij vroom zijt, wat geeft gij hem?
wat ontvangt hij uit uwe hand?
Een ménsch gelijk gij gaat uwe boosheid aan,
en uwe gerechtigheid baat het menschenkind. (35 : 2—8)

In de Oostersche wereld, in Babel b.v., wordt nadrukkelijk geconstateerd dat de goden de wereld schiepen en de menschen vooral, omdat ze zich verveelden in hun eenzaamheid en behoefte hadden aan vereering en offers. En in het oude Indië wordt de god Indra sprekend ingevoerd, als hij tot de menschen zegt: offert mij, ik heb honger! Die gedachte nu, dat de godheid behoefte heeft aan menschelijke vroomheid en offers en dat de menschen er zijn om de goden hulde te bewijzen is in het Oude Testament op den achtergrond gedrongen door de vooropstelling van de majesteit Gods. Men leze eens Jesaia 40 om te verstaan hoe weinig zulke gedachten in het profetisch godsbewustzijn zouden passen! Maar die gedachte dat wij door onze goede daden God een dienst doen en door onze zonden hem verdriet veroorzaken, leeft tot in onzen tijd in het Christendom voort. Veeleer is waar wat Elihu zegt: indien gij zondigt, wat deert het hem? al zijn uwe overtredingen vele, wat hindert het hem? indien gij vroom zijt, wat geeft het hem? Wat ontvangt Hij uit uwe hand? Wij richten „ter eere Gods" geen standbeeld op. 't Is zelfs al fout als we voor een mensch een standbeeld oprichten en daarop schrijven: ad majorem dei gloriam.

Elihu is nog niet uitgepraat. Als hij merkt dat Job ook op deze rede (Job 34 en 35) niet antwoordt, dan vindt hij 't noodig Jobs aandacht te vragen voor 't feit, dat hij

een „oprecht man vol kennis" is, en dat dus zijn woorden niet leeg zijn (vs. 4). En na zich opnieuw op deze wijze te hebben geïntroduceerd, maakt hij zich gereed om te spreken „ter rechtvaardiging van God" (vs. 2). 't Was niet voor de eerste maal dat een mensch zich ondervindt „ter rechtvaardiging van God" te spreken en het was ook niet de laatste maal. De geschiedenis der filosofie is vol van zulke rechtvaardigingen van het godsbestuur. „Theodicee" noemt men zoo'n betoog. De theodicee der stoa is beroemd geworden, de op bestelling geleverde theodicee van Leibnitz niet minder. Ook de roomsche theoloog-filosoof Thomas van Aquino leverde er een, misschien de beste van alle, omdat hij er den nadruk op legde dat wij menschen den maatstaf missen om te weten wat in Gods oogen „goed" en wat „kwaad" is. Wij hebben geen andere dan menschelijke maatstaven en die zijn te klein om Gods werk mee te meten. Elihu tracht hier ook een rechtvaardiging van 't Godsbestuur te geven. Allereerst door de lessen der geschiedenis. Daarin treedt een gedachte naar voren waar we den vinger bij leggen: dat God den mensch opvoedt door lijden (vs. 15). Dat is wel geen nieuwe gedachte, maar in elk geval heeft ze deze praktische waarde, dat wij zwakke menschen houvast hebben aan de gedachte dat God ons in ons lijden iets te zeggen heeft, dat het dus zaak is, in donkere dagen de ooren open te houden, opdat wij 't vernemen als God spreekt.

Maar Elihu heeft zich nog hooger taak gesteld dan Job terechtwijzen. In 36 : 3 zegt hij het: ik wil mijn Schepper recht doen wedervaren! En hij meent die taak te moeten vervullen — gelijk zooveel theologen na hem — door een theologisch opgezet betoog, dat, als het bij Job geen doel treft, toch ten minste Gode aangenaam zal zijn. En zijn

mooie preek (35 : 9—16) toont wel op hoe merkwaardige wijze hij zijn taak opvat. Immers het is het kenmerk van den vrome, dat hij „psalmen zingt in den nacht" (35 : 10) en Job heeft in plaats van psalmen te zingen gejammerd en zich beklaagd dat God hem onverdiend kastijdde. Het is dus wel duidelijk dat God in Jobs gejammer geen behagen kan hebben.

En als dat argument op Job geen vat heeft, dan heeft Elihu nog een ander bij de hand: God wil den mensch door lijden louteren. Maar wie zich, als Job niet laat gezeggen, die gaat door eigen schuld te gronde (36 : 12).

Vatten we in 't oog dat de rede van Elihu onmiddellijk komt na Jobs ontroerende klacht, dan is er iets in dat ons menschelijk gevoel beleedigt, maar we mogen niet vergeten dat Elihu zich tot taak heeft gesteld God te verdedigen tegen Job. Hij vindt de lasterlijke woorden, die Job tegen God (naar Elihu's meening) heeft gesproken veel en veel erger dan welk menschelijk lijden ook. Het gaat hem in alles om de eere Gods, en daartegenover moeten we hem zijn pedanterie en zijn ongevoeligheid vergeven. Niet weinige uitleggers meenen dat de redenen van Elihu later in het boek Job zijn ingevoegd en dat ze er eigenlijk niet in passen. Voor deze meening is een en ander te zeggen, maar we laten die moeilijke kwestie hier rusten.

HFDST. 38—40

Ook op de laatste rede van Elihu geeft Job geen antwoord. Het was ook niet meer noodig. Daar verhief zich plotseling een hevige stormwind, die al deze mannen den adem benam. En in dien stormwind was Gods stem, die ze alle vijf tot zwijgen bracht en wat toen gezegd werd, behoort tot de geweldigste gedeelten der geheele wereld-

literatuur. Naar den vorm en naar den inhoud. Wij kunnen deze hoofdstukken niet anders dan bevend lezen; de geweldige majesteit Gods davert in de dichterlijke woorden. God is groot en wij begrijpen Hem niet! Wanneer wij deze beide hoofdstukken hardop lezen, dan lijkt ons al 't voorgaande in het boek Job als ijdel gepraat — wat het tegenover de machtige stem Gods ook is. We voelen dan ineens: waar hebben die mannen het toch over gehad? Hebben ze het gehad over God en zijn wereldbestuur? En hebben ze daarover gepraat, zooals men praat over de politiek of over den kerkelijken strijd? Hebben ze daarover gepraat als over een ding waarover een mensch praten kàn? Als over een ding dat ligt binnen het begripsvermogen van een mensch? Had dan één blik naar den nachtelijken sterrenhemel, had het donderen van den storm, het verblindend schieten der bliksemstralen in den nacht, had de duizelende diepte van den oceaan, de schrikwekkende eenzaamheid der woestijn, het brandende licht der zon en het geheimzinnig voortglijden van de maan in den nacht — had dat alles, door God in den hemel bestuurd, hen niet doen voelen over Wien zij het hadden, toen ze Gods doen en laten onderwierpen aan menschelijke kritiek?

Was daar niet veel meer op zijn plaats een woord uit den 8en psalm: O, Heer, wat is de mensch dat Gij zijner gedenkt en het menschenkind dat Gij acht op hem slaat?

En het is om die gedachte te wekken, dat God zelf zich mengt in het gesprek dezer mannen. Als een titaan had Job God uitgedaagd en in die uitdaging zichzelf en zijn lijden in het middelpunt geplaatst; in het middelpunt, alsof van dááruit de al of niet rechtvaardigheid van het godsbestuur moest worden beoordeeld. Het leven van

èèn enkel mensch was door Job gemaakt tot het centrale punt van Gods wereldbestuur!

Van daaruit moeten we Job 38 beschouwen. Het valt aanstonds op, dat God met geen enkel woord zinspeelt op Jobs lijden. De woorden Gods staan op geheel ander plan: als een daverend onweer gaan de geweldige daden Gods in natuur en wereldgeschiedenis over Job heen, zoodat hij verschrikt en verdoofd ineenkrimpt, ontzet van eigen nietigheid. Nu pas dringt het tot Job door, dat het gaat over den Schepper van hemel en aarde, die naar des profeten woord, de eilanden rondstrooit als waren het zandkorrels, die de wolken maakt tot zijn kleed en met èèn woord de golven opzweept tot waterbergen; die de hemellichamen op hun plaats heeft gezet en ze bij name roept als was 't een kudde schapen! Het wereldbestuur wordt in dit geweldige hoofdstuk gezien van God uit, den Schepper van hemel en aarde, en zonder één woord van verwijt tot Job persoonlijk heeft Job met verschrikkende duidelijkheid verstaan de dwaasheid van zijn critiek op Gods regiment.

En dan, aan 't einde van den ontzaglijken monoloog Gods komt de vraag vol goddelijke ironie: Wil de berisper twisten met den Almachtige? de aanklager Gods antwoorde nu! God richt zich met deze woorden rechtstreeks tot Job, die in zoo hevige taal God ter verantwoording had geroepen en rekenschap had gevraagd van zijn doen. Natuurlijk moeten wij hier niet gaan vragen *hoe*, d.w.z. op welke wijze wij deze manifestatie Gods ons hebben voor te stellen. Wij moeten alle aandacht gespannen houden op Gods spreken en op den inhoud daarvan. God heeft in de hoofdstukken 38 en 39 gesproken van zijn macht en Hij deed dat in een stormwind, zooals Hij tot

Elia aan den Horeb sprak in het geluid van een zacht geruisch (1 Kon. 19 : 12). Maar daar was de situatie zoo heel anders. Het geweld was daar gekomen van den kant van Elia, die bloedig had huisgehouden onder de Baälpriesters en God liet hem in „het geluid van een zacht geruisch" zien, dat 't ook anders kon dan door geweld en machtsvertoon. Hier stond 't omgekeerd. Job had God naar beneden gehaald in de menschelijke sfeer om hem met menschelijke redenen zijn ongelijk aan te toonen. Daarom antwoordt God hem op een wijze die hem dadelijk den mond stopt, overweldigd door Gods majesteit, waartegen geen menschenwoord of menschenmacht iets vermag. En onder 't gehuil van den stormwind luidt het: wil de berisper twisten met den Almachtige? Zoo wordt Job en alle menschelijke wijsheid den mond gestopt.

HFDST. 39 : 36—42 : 6

Job heeft die stem Gods verstaan. Menschelijke redeneeringen hebben hem niet van ongelijk kunnen overtuigen en steeds heftiger heeft Job zich verdedigd tegen alles wat zijn „vrienden" hem verweten, bovenal zijn onschuld. Maar tevens betoogd dat God hem onrechtvaardig behandelde door hem zòò te plagen. Hij had hem zelfs voor „menschbespieder" gescholden. Maar God bracht hem tot zwijgen. En niet alleen tot zwijgen, maar tot erkenning van schuld. „Ik heb gesproken over dingen waarvan ik niets wist".

Toen antwoordde Job den HEER en zeide:
Zie, ik ben te gering, wat zou ik antwoorden?
ik leg mijne hand op mijn mond;
eenmaal heb ik gesproken, maar ik doe het niet weder —
tweemaal, maar ik ga niet voort. (39 : 36—38)

Ik weet dat gij alles vermoogt,
en dat geen ding voor u onmogelijk is.
Daarom: ik sprak in onverstand,
over dingen, mij te wonderbaar, waarvan ik niets wist.
Slechts door gerucht had ik van u vernomen,
maar nu ziet u mijn oog;
daarom herroep ik wat ik heb gesproken,
ik verootmoedig mij in stof en asch. (42 : 2—6)

Wat een erkentenis! De heftigheid van zijn spreken deed 't al vermoeden, dat hij 't had over dingen die te hoog voor hem waren. 't Is een algemeen menschelijke gewoonte om wat ons aan kennis ontbreekt, aan te vullen met krachttermen. Job had dat ook gedaan, aangevuurd door de ongevoelige en koud-verstandelijke betoogen der drie mannen. En nu in eens is 't uit. Hij buigt zich voor de goddelijke majesteit, die hij in de lange redeneeringen der „vrienden" niet heeft gemerkt — ze was er ook niet in; de God waarover zij het hadden, was de God van de menschelijke dogmatiek, neergehaald binnen menschelijk-begrijpbare verhoudingen. Dat is het vernemen van God „bij geruchte" (42 : 5); het „zien" van God en 't hooren van zijn stem is wat anders, hetzij die tot een mensch komt in het geluid van den donder of in een „zacht geruisch". Het is onmogelijk, dat in de tegenwoordigheid van God zelf, de mensch hoovaardig en betweterig spreekt. Daar komt de ootmoedige houding vanzelf en het leggen van de hand op den mond, en de erkenning van eigen kleinheid en onwetendheid. Tegenover God zelf de mindere te zijn, is voor een mensch niet moeilijk; tegenover den begrijpelijken God der theologie voelt de theoloog zich licht de meerdere, immers hij weet precies hoe die God handelt en wie hij is.

Job was begonnen met zijn geboortedag te vervloeken, en hij eindigt met zijn hand op den mond te leggen tegenover Gods majesteit. Nu rest alleen nog het slot. En in dat slot staan enkele dingen die onze aandacht trekken. God spreekt tot Elifaz en zijn beide vrienden Bildad en Sofar: gijlieden hebt niet recht van mij gesproken gelijk mijn knecht Job. We kijken even op als we dat lezen. Heeft Job „recht" van God gesproken? Zijn woorden waren in klimmende mate en in steeds heftiger termen een ontkenning van Gods rechtvaardigheid. Hij heeft zelfs eenmaal God rechtstreeks uitgedaagd tot een twistgesprek, waarin bij Gods doen tegenover zich zou wraken. Hij heeft God formeel uitgescholden als een soort sluipmoordenaar die op zijn leven loerde en zijn macht misbruikte om hem te pijnigen. En de drie mannen, die als troosters kwamen, hebben zich uitgesloofd om Gods doen tegenover Job te verdedigen en Job scherp de les gelezen over zijn onbetamelijke houding. En nu, aan 't slot, zegt God dat Job „recht" van hem gesproken heeft en zij niet. We merken hoe „existentieel" hier de situatie wordt gesteld en hoe Jobs ruwe woorden van afweer worden gesteld boven de traditioneel vrome woorden der drie „vrienden". Want die ruwe woorden van Job getuigen van existentieel geloof; Job heeft alle traditioneele barricades omver geworpen en niets overgehouden dan zichzelf en God. God die hem mishandelt, en van wien hij het tòch verwacht (19 : 25 vlg.). En de drie „vrienden" „verwachten" niets, ze „hebben" de waarheid kant en klaar in hun zak. Ondanks al hun woorden hebben ze niets te zeggen. In dien zin heeft Job „recht" gesproken, zij niet.

Hier ligt het tweede gedeelte van het „raam", waarvan

Job 1 : 1—2 : 10 het eerste gedeelte is. Deze beide stukken vormden ongetwijfeld een zeer oud verhaal, ze vormen samen een aaneensluitend geheel. De dichter van het boek Job gebruikte dit oude verhaal als basis voor zijn kunstwerk. Want tusschen den tijd, waarin dat oude verhaal ontstond en den tijd waarin de dichter van het tegenwoordig boek Job leefde, is in Israël veel nagedacht over het altijd nieuwe probleem van het lijden in de wereld en de dichter kan zich niet meer zoo neerleggen bij de oplossing die het oude verhaal gaf: dat de mensch, die ondanks alles volhardt in zijn vroomheid, ten slotte toch hier op aarde weer tot voorspoed komt. Hij voelde dat daar meer aan vast zit en wat er volgens hem aan vast zit, dat bracht hij onder woorden in de gesprekken tusschen Job en zijn vrienden. Het valt op, dat in 42 : 7 God spreekt tot Elifaz en zijn *beide* vrienden, Sofar en Bildad. Elihu wordt hier niet genoemd. Men heeft o.a. ook daaruit willen opmaken, dat de „redenen van Elihu" niet door den dichter van het boek Job zijn geschreven, maar weer door een latere, die met de in het boek gegeven „oplossing" niet tevreden was, zijn ingevoegd. Dat lijkt niet waarschijnlijk, ook omdat dan Elihu zich niet zooals nu geschiedt, met een zeker bombarie zou aankondigen als de man die het weet, om ten slotte zich in hoofdzaak te bepalen tot een ietwat oratorische herhaling van wat de drie anderen al hebben gezegd.

SLOT

Heel wat schrijvers over het boek Job (en er zijn bibliotheken vol over geschreven) spreken van de „oplossing" die het boek Job geeft omtrent de vraag van het lijden in verband met Gods rechtvaardigheid. Dat zeggen hangt

natuurlijk samen met de menschelijke neiging om op de vragen die hij stelt, ook een antwoord te forceeren. Is een bevredigend antwoord mogelijk, des te beter; is 't dat niet, dan maar een onbevredigend, als 't maar op een „antwoord" lijkt, waarmee men zich „voorloopig" kan tevreden stellen. Maar de dichter van 't boek Job gééft geen antwoord op een door hem zelf of door 't oude verhaal gestelde vraag. Hij teekent een situatie. Een zeer menschelijke situatie, en dan geeft hij die situatie haar psychologische omlijsting, want het psychisch gebeuren is altijd belangrijker dan het uiterlijk waarneembare feit. En zoo zet hij zijn lezers voor dien lijder en laat hem zien van binnen en van buiten en door het dialogisch spel van gedachten en gevoelens weet hij een weergaloos effect te bereiken. En de toeschouwer, die dat fysisch en psychisch gebeuren doorschouwt, heeft geen „oplossing" noodig van een theoretisch gestelde vraag: hoe Gods rechtvaardigheid rijmt met zooveel onschuldig lijden, want een vraag van deze diepte vindt nooit een voor allen geldend antwoord. Wie, hetgeen hij daar ziet en hoort, verstaat, vindt het antwoord dat voor hem alleen geldt, en uitloopt op een ootmoedig gebed: Als ik maar weet dat hier mijn weg, door U Heer, wordt geleid en dat die weg, hoe moeilijk ook, mij nader tot U leidt.

De vraag of Job een historisch persoon is geweest of dat we het boek Job moeten beschouwen als een gedicht dat, met personen en al, aan de ziel van den schrijver is ontsproten, heb ik in het vorige opzettelijk onbesproken gelaten. Ik acht het ook volkomen onbelangrijk. Wie den indrukwekkenden inhoud van het boek Job verstaat, die vraagt niet meer: is dat nu alles werkelijke geschiedenis? Want hij weet uit zijn eigen levenservaring, dàt het wer-

kelijke geschiedenis is. Niet in den zin van een feit uit het verleden, maar in den zin van een altijd geldende en overal aanwezige werkelijkheid. Dat is het beschamende in het boek Job voor elken geloovigen lezer, dat hij zichzelf er in herkent als de man die vanuit zijn eigen kleine wereldje oordeelen velt en uitspraken doet over Gods wereldbestuur. Wij, Christenen, wachten ons wel dat we niet het brutale woord in den mond nemen „ik ben een God in 't diepst van mijn gedachten"; daarvoor zijn we te goed gedresseerd; maar op den achtergrond van ons denken en voelen ligt dat egocentrische monster toch op den loer en het speelt een veel grooter rol in onze levensuitingen — ook in onze keurig verzorgde godsdienstige formuleeringen — dan waarvan wij ons bewust zijn. En zoo wordt de geschiedenis van Job in ons leven telkens opnieuw tot werkelijke, jammerlijke historie.